

Žemaitiu kalbuos instėtots

Udovič Arns

2023

APRAŠĪMS

Žemaitiu kalbuos īpatībės: Afrikatas

Afrikata (luotīnėškā *affrico* „trėno“) – garsos atsėrondons ėš spruogstamūju ė pūtamūju pībalsiu taront vėino karto, pvz., *c, ĉ, dz, dž, pf, kh, kch, th*. Žemaitiu kalbuo pasėtaika *c, ĉ, dz, dž*.

Žuodė šaknie

Žuodiu šaknie žemaitė anas ėštar (ė raša) vėinuodā: *ciels, cīrulis, buočios, aičiuotė, čioptė, dzingals, dzieguorios, rīdzintė, džiaugtėis, džiuūtė*. Svetėmūs pavadėnėmūs gal pasėtaikītė ė kėtas afrikatas: Pfcos (Vuokītėjės regėjuons), Kchans (tuoks vards), bet kāp sunkė ėštaramė, ta tonkė partarama kāp *Palcos, Kans*. Patiuo rašībuo tuokės afrėkatas gal būtė rašuomas pavadėnėmūs, ale tarptautėniūs žuodiūs turietom būtė sožemaitinta: *pf* → *p*, *kh/kch* → *k*, *th* → *t*, ka būtom ėšlaikīts garsīns, pvz.: geograpėjė, teoluogėjė.¹

Ne afrikatas

Afrikatuoms nalaikuomė atsėtėktėnā sotapėn garsā: pridedont pīšdieli, kor kruosėjas so *-si/sė-* arba šaknėis pradė, sotrupėnont galūnė ė sodortėniūs žuodiūs. Tas lėngvė ī patėkrintė kėtās linksnės ė jė kaitont atsėrond aiškė *t,d*, ta afrikatas nie ė rašībuo rėk **palėktė *ts,ds***.

- Pīšdelė pavīzdė: *at-sė-stuotė (*acėstuotė²), at-si-pintė (*acipintė), at-stuotė (*actuotė), at-sėjuotė (*acėjuotė), ont-spauds (*oncpaudz)*

1 Daug tarptautiniu žuodiu ī parjimta ėš lietuviu kalbuos, kor jau prijimtas svetėmas baltu kalbuoms afrikatas, tik lietuviu kalbuo *pf* → *f*, katras žemaitėms ī svetėms garsos ė tonkė keitams ī *p*, ale diel aiškoma naujuovėškūs termėnūs kartās siūlītiuo palėktė *f* ė kėtās.

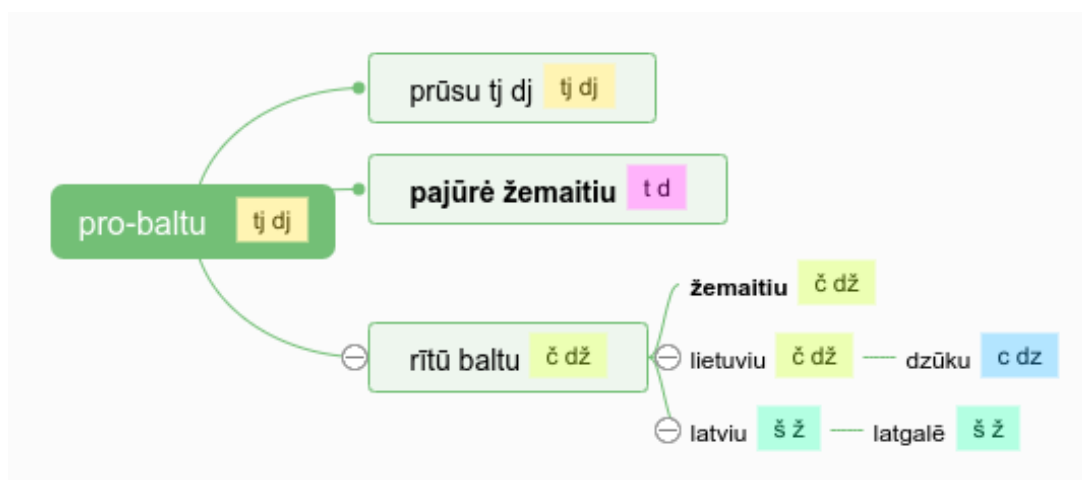
2 Skliausteliūs nuruodīts paviedos tarėms

- Galūnēs pavīzdē: *pékt-s* (*pékc), *begemuot-s* (*begemuoc), *tret-s* (*trec), *led-s* (*ledz), *prūd-s* (*prūdz), *pat-s* (*pac)
- Sodortēniūs žuodiūs: *pied-saks* (*piecaks), *balt-sparnis* (*balcparnis)

Afrikatu atsēradēms

Prīšistuorē tuokē, ka seniau ī bovēn garsā: **tj*, **dj*, katrus par čiesā baltu kalbas³ ēšvartaliuojē skērtingā. Geriausē tas matuos ont dāktavardiu, pvz.,

- latviu kalbuo ī kaitaliuojama tarp *t-š* ē *d-ž*: *lietuvietis-lietuvieši*, *briedis-brieži*
- lietuviu kalbuo tarp *t-č*, *d-dž*: *svetys-svečiai*, *briedis-briedžiai*
- prūsū kalbuo ēšlaika: *zemāitis-zemāitjai*, *braīdis-braīdjai*. Čē dēdlē paviedē i pajūrē žemaitiu sistema
- dzūku kalbuo afrikata ēšvērta i *c*, *dz*, bet karto prīš prīšakēnius balsius *t, d* ērgē, ta vēsor būs *c, dz*: *jaucis-jauciai*, *briedzis-briedžiai*. Palīgēnēmuo: *lēc*, *ladzinis*
- so žemaitēs gaunas majedniau, nes nie vēina varijanta. Tas būs aptarama tuoliau.

Seniau rītū baltā turiejē **briedjai*, **svetjai*. Greitiausē ī bovēn ē **gaidjīs*, bet dā bēndruo baltu pruokalbie būs bovēs kētēms, ka **prīš prīšakēnius balsius** (*i*, *e*) **j bova ēšmests**, ta jau pruokalbie bova **gaidīs*,⁴ katron paveldiejē vēsas baltu kalbas. Tas pats diesnis būs vieliau soveikēs ē pas žemaitius dā sīki (apī ton tuoliau).

Nu XII omžē ēš rītū pradiejē rastēis afrēkatas. *tj, dj* prīš ožpakalinius balsius pradiejē vērstē i *č, dž*. Vēsuo Mindauga valduomuo Lietovuo tas ivīka gana vēinuodā, tik dzūkā vieliau pasiaurēna lēg *c, dz* (bet čē ne šētuo temuo). Pas žemaitius ivīka ērgē tuoks kētēms, ale kētāp ē vieliau XIV omžie a net XV pradiuo⁵. Afrikatas raduos prīš ožpakalēnēs balsēs ē *-ā*, vuo rītiau ē prīš *-a*.

3 „kalbuos“ termēns nauduojams apībriežtē kalbēnē sistema (tēik kalbas, tēik tarmēs)

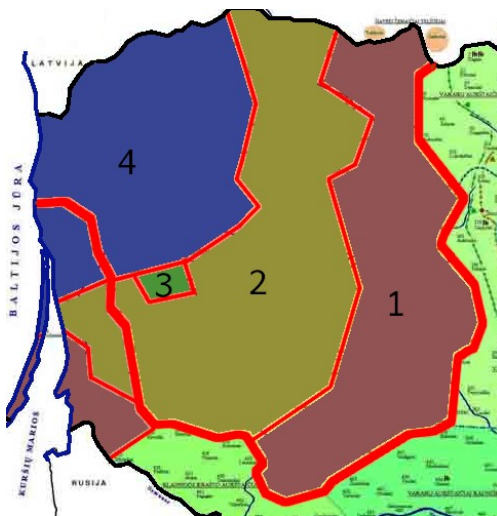
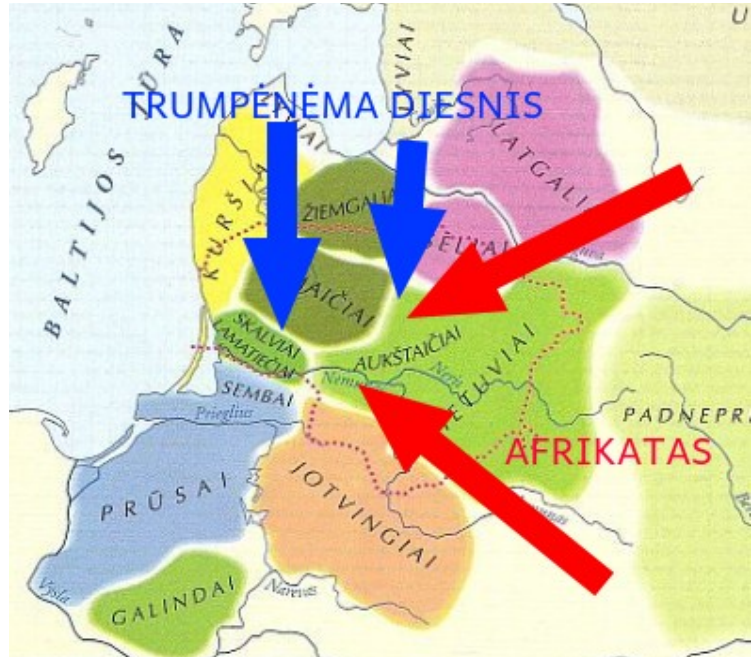
4 V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių žodžio galo dėsnių susiformavimas (tuoliaus GrDS) 74 p.

5 GrDS 86 p.

Ka tou patio čieso ēš līviu kalbuos pradiejē sklēstē dā vēins diesnis - galūniu tumpēnēms ē kērtē parkelēms ont pradiuos. Nutrumpēnos pabonga atsērada kēts garsos, katras *tj,dj* diesniou nāpaklosa: **svetjāi > *svetjai > *svetjei > *svetei > *svetē*. Toudom diesniam sosēdūros Žemaitiūs atsērada skērtingas sistemas.

Žemaitiu kalbuo vakarūs, vadēnamējē pajūrē žemaitē vēsor ēšlaika *t,d*, bet kou daugiau i rītus, tou daugiau ī paviedē i lietuviu kalbuos sistema – kaitaliuo tarp *t-č, d-dž*.

Vagol ton kāp kaitaliuo galūnie žemaitius gal soskērstītē i ketorēs gropēs.⁶ Vagol V.Grinavecki⁷ jau Mažvīds rašē „szadei, szadems, szadeis“, bet „szadzia, jauzuki, szadzius“. D. Puoškas „pauksztey, meldemuos, neputema, norintem, gulētes“ paruoda, ka dā XIX omžē pradiuo vēdorē žemaitiu rītins afrikatu sistemas robežios ējē daug rītiau.

1 - žemaitēškas afrikatas diesnis, 2 - vēdorē žemaitē, 3 - žemaitiu dzūkā, 4 - pajūrē žemaitē

Labiausē rītēnē laikuos vadēnamuojē *žemaitēškas afrikatu diesnē*. Artiausē lietuviu vēsor priš ožpakalinius balsius keit i *č,dž*. Tāp pat keit ē vns., kilm.l., pvz., *jaučē, medžē*. Braižinie pažimietē #1.

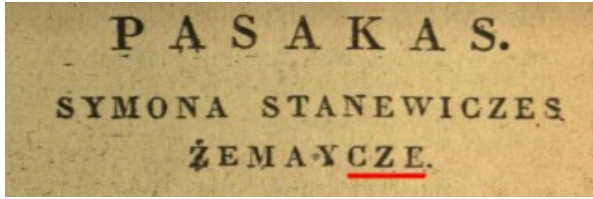
Vadēnamējē vēdorē žemaitē vns., kilm.l. afrikatu nator ē saka *jautē, medē*. Braižinie pažimietē #2.

Dā XX om. vidurie bova žemaitiu dzūkā, katrēi vēituo afrikatu turiejē *c,dz*. Dabā šēta īpatībē jau īr ēšninkos. Braižinie pažimietē #3.⁸

6 Žemielapis nubraižīts vagol propesurorē J.Pabriežas monograpējē „Žemaičių kalba ir rašyba“ (tuoliaus ŽKR) 66 p. ē „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatiją“ (tuoliaus LKTCh) 270 p.

7 GrDS 76 p.

8 Ka šēta sistema jau īr ēšninkus, ta tuoliau ana nabūs nagriniejama.

Patis vakariausi, katrus afrikatu kėtėms turiejė pasėiktė XV omžie lėka be afrikatu galūnies. Tėi ī vadėnamėjė pajūrė žemaitė. Anėi vėsūs linksniūs tor *t,d*. Braižinie pažimietė #4.

Geriausė kaita paruoda daiktavardiu linksniavėms.

Žemaitėšks afrikatas diėsnis	Vėdorė žemaitė	Pajūrė žemaitės
Vns.	Vns.	Vns.
V. žuodis; paukštis	V. žuodis; paukštis	V. žuodis; paukštis
K. žuodžė; paukščė	K. žuodė; paukštė	K. žuodė; paukštė
N. žuodžiū, -iou; paukščiū, -iou	N. žuodžiū, -iou; paukščiū, -iou	N. žuodiu; paukštiu
G. žuodi; paukšti	G. žuodi; paukšti	G. žuodi; paukšti
In. žuodžio; paukščio	In. žuodžio; paukščio	In. žuodio; paukštio
Vt. žuodie; paukštie	Vt. žuodie; paukštie	Vt. žuodie; paukštie
Dgs.	Dgs.	Dgs.
V. žuodė; paukštė	V. žuodė; paukštė	V. žuodė; paukštė
K. žuodžiu; paukščiu	K. žuodžiu; paukščiu	K. žuodiu; paukštiu
N. žuodėms; paukštės	N. žuodėms; paukštės	N. žuodėms; paukštės
G. žuodžius; paukščius	G. žuodžius; paukščius	G. žuodius; paukštius
In. žuodės; paukštės	In. žuodės; paukštės	In. žuodės; paukštės
Vt. žuodžiūs; paukščius	Vt. žuodžiūs; paukščius	Vt. žuodiūs; paukštiūs

Vikdont apklausa bova pastebieta, ka aple Telšius vns., kėlm.l. tonkė keitams galūnė *-iaus*: *žuodžiaus, paukščiaus, peiliaus...*

Kėtas skvarmas

Kāp ī skėrtomā tarp dāktavardiu galūniu, tāp ė kėtuos vėituos pasėtaika:

- daug platiau paplėtės būtuojė čiesā 1 asabas galūnė *-tiau, -diau*: *matiau, geidiau*.
- Tariamuosės nūsakas 1 asabas galūnė *-tuo/-čiuo*: *darītuo/darīčiuo, neštios/neščios*.
- būdvardė aukštiauis laipsnis: *platauisis/plačiauisis, skardiauisis/skardžiauisis*
- prīveiksmė: *platiau/plačiau, skardiau/skardžiau*. Daug platiau paplėtėn: *platė, skardė*

- dāktavardiu gropēs atētēktom būvdardē, skaitvardiu ē dalīvē, pvz.: *platiū/plačiū*, ēš tuo *platiūju/plačiūju*; *dešimtiū/dešimčiū*; *dērbontiu/dērbončiū*

Ēšjintis

Kāp ē vēsor būn vēsuokiausiu ēšjintiū. Ka jau rēktom daug gēliu isigilintē ē jau turietom pradietē nusēstuovietē kažkuokēs nuormas, ta palēktiuo ton vieliesnīms čiesams, ale vēina kēta gal pamēnavuotē:

- skuoliniūs: *bažnīčē, skleiničē, kriaučios, pečios...*
- prīsaga -uočios: *barzduočios, galvuočios...*
- *lietuvībēs: sokčios, končē...*
- -u kamiengalē žuodiūs kaikatrūs: *šūdžios*
- kaikatrūs prīveiksmiūs: *dabarčiou*

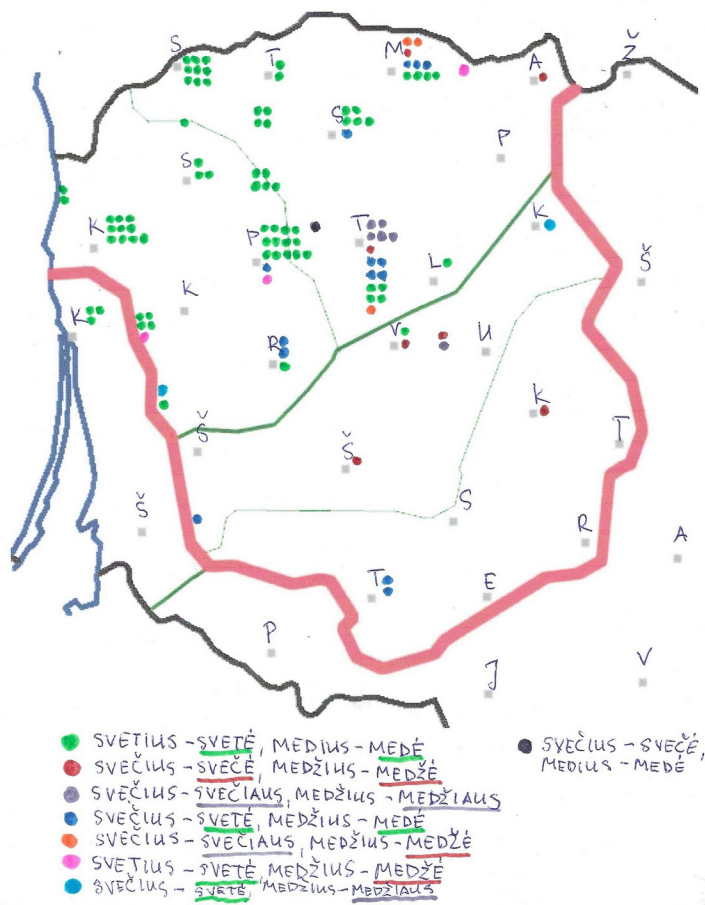
Apklausa

Apklausa⁹ troka 10 dēinū 2023 metu balondē mienesi, atsakē 111 prietelis, bova atlēiktama žemaitēškuo auditorējuo, katra raša arba skaita žemaitēškā.

Pagrindinis tēkslos bova paveizietē, kuokē dabā ī situacējē ē kāp rēktom sprēnstē rašība bēndrūs darbūs.

Rezoltatā paruodē, ka pajūrē žemaitē stēpriusē ēšlaikēn sava īpatībē. Karto rēk patiemītē, ka tarp atsakiusiu daugiausē ē bova ēš pajūrē žemaitiu. Tāp pat pastebieta, ka *būčiau* skvarma spartē plint ē griaun pajūrē žemaitiu afrikatu taislio.

Nuors 38% pasēsaka bēndram darbou isivestē naujēs ruodbalsēs, bet daugiausē nauduojamā „vēsor *t,d*“ pridiejos ož daugoma pasēsakiusiu balsus, gaunas 47%, kas ī bavēk posē.

Bēndrēnēms rašībuo

Ka žemaitiu dzūkā jau ēšninkēn, ta rinktēis rēk tarp trijū grupiu. Vagol gausoma anuos vēsas apīlīgēs, nuors rītū ē vēdorē žemaitē mažiau skēras ē gal skaitītē ož vēina gropē. So lietuviu kalbuos platio nauduojēmo afrikatas plint tarp žemaitiu ē šalēp visīms žemaitems iprastū *svetē, brēidē* praded rastēis vēsuokēi **svečē, *brēidžē*. Siūlītīuo rēmtēis **skērtīngomo nu lietuviu kalbuos ē paprastomo**, t.ī pasirinktē pajūrē žemaitiu sistema. Ta ī žemaitēška īpatībē, kor vēsā atsēsakīta afrikatu, dara žemaitiu kalba **artīmiesnē** skombiejēmo **baltu pruokalbē**, vuo karto vēsks sopaprastie – vēsor būs aiškē, ka rēk rašītē *t,d*. Tonkiesnis rašīms be afrikatu karto stabdīs lietovēškas sistemas plētēma. Karto apklausuo ton ē patvērtēn, ka daugis ton idiejē palaikītom.¹⁰

Bibliograpējē

1. J. Pabrēža. *Žemaičių kalba ir rašyba*. Šiauliai, 2017. 336 p. ISBN 978-609-8179-10-1
2. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius, 2004. 328 p. ISBN 9986-668-56-5
3. V. Grinaveckis. *Žemaičių tarmių žodžio galo dėsnų susiformavimas*. Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, KALBOTYRA, IX, 1963.
4. A.Udovič. *APKLAUSA: Afrikatas žemaitiu kalbuo*, 2023 (veizieta 2023-07-25)
<https://www.academia.edu/101023659/Afrikatas_%C5%BEemaitiu_kalbuo_apklausa>

---

10 2023 metu gegužės 26 dėina vīkosiam Žemaitiu Koltūras Draugėjės X sovažiavēmē pruop. J.Pabrēža i klausēma „kudie Žemaitē pasos?“ gīnē *t,d* ēšlaikīma